

คำศัพท์ “ธรรมจักขุ”: การอธิบายผ่านแนวคิดเกมภาษาของลุดวิก วิทเจนสไตน์

The Term “Dhammacakkhu”: An Explanation through Ludwig Wittgenstein’s Language Games

พระมหาวัชรธรรณ ญาณกิตติ*

Phramaha Warantorn Yanakitti

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม**

Maechee Kritsana Raksachom

อรชร ไกรจักร***

Orachon Kraichakr

จรงใจ เกรียงบุรพา****

Jarungjai Kriangburapa

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

E-mail: warantorn999@gmail.com

Received: November 28, 2024

Revised: December 23, 2024

Accepted: December 26, 2024

บทคัดย่อ

ในพระไตรปิฎก ธรรมจักขุ หมายถึง โสตาปัตติมรรคเท่านั้น แต่ในอรรถกถาและฎีกา ธรรมจักขุ มีคำนิยามแตกต่างกัน บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง โสตาปัตติมรรค บางแห่ง หมายถึง มรรค ๓ ผล ๓ บางแห่ง หมายถึง มรรค ๔ ผล ๔ อย่างไรก็ตาม อาจถูกวิพากษ์ได้ว่า ธรรมจักขุในคัมภีร์พุทธศาสนา มีความกำกวม ขาดความเป็นภววิสัย (objective) ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงมีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบาย คำศัพท์ ธรรมจักขุผ่านแนวคิดเกมภาษาของลุดวิก วิทเจนสไตน์ เพื่อป้องกันข้อวิพากษ์ดังกล่าว เนื้อหา ในบทความนี้แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ (๑) แนวคิดเกมภาษาของลุดวิก วิทเจนสไตน์ (๒) การอธิบาย คำศัพท์ ธรรมจักขุ ผ่านแนวคิดเกมภาษาของลุดวิก วิทเจนสไตน์ การศึกษาครั้งนี้ได้เก็บรวบรวมข้อมูล

* พระมหาวัชรธรรณ ญาณกิตติ (ศรีชัย) Phramaha Warantorn Yanakitti (Srikhuy) นักวิชาการอิสระ Independent Scholar

** รศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม Assoc.Prof.Dr.Maechee Kritsana Raksachom

*** ผศ. ดร.อรชร ไกรจักร Asst.Prof.Dr.Orachon Kraichakr

**** นางสาวจรงใจ เกรียงบุรพา Miss Jarungjai Kriangburapa

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University

เกี่ยวกับคำนิยาม ธรรมจักขุ ในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และแนวคิดเกมภาษาในหนังสือ Philosophical Investigations แล้วอธิบายคำศัพท์ ธรรมจักขุ ผ่านแนวคิดเกมภาษาของวิท겐สไตน์ ผลการศึกษาพบว่า (๑) ความหมายตามบริบท ธรรมจักขุมีความหมายสัมพันธ์กับสถานการณ์และบุคคลที่บรรลุธรรม เช่น ในบริบทของพระโสดาบัน หมายถึง โสดาปัตติมรรค ขณะที่ในบริบทของพระอรหันต์ หมายถึง มรรค ๔ ผล ๔ (๒) ภาษาคือส่วนหนึ่งของกิจกรรมในชีวิต การใช้คำว่า ธรรมจักขุ สะท้อนรูปแบบการปฏิบัติธรรมและการบรรลุธรรมในระดับต่าง ๆ (๓) ความคล้ายคลึงในลักษณะครอบครัวย ธรรมจักขุ มีลักษณะคล้ายคลึงในเชิงความหมาย คือ การบรรลุธรรม แต่แตกต่างกันระดับของการละกิเลส (๔) การดำเนินตามกฎ ธรรมจักขุ หมายถึง ดวงตาเห็นธรรมหรือการบรรลุธรรม โดยธรรมจักขุไม่ได้เกิดจากการคิดในเชิงปรัชญาเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลจากการปฏิบัติธรรม นอกจากนี้ การตีความ ธรรมจักขุต้องอาศัยบริบทการใช้งาน ทั้งนี้เพราะเมื่อตีความธรรมจักขุในบริบทหนึ่งแล้วพบว่า ธรรมจักขุ หมายถึง โสดาปัตติมรรค แต่เมื่อตีความธรรมจักขุในอีกบริบทหนึ่งก็อาจจะพบว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๓ ผล ๓

คำสำคัญ: เกมภาษา; ธรรมจักขุ; ลุดวิก วิท겐สไตน์

Abstract

In the Pali Canon, the term dhammacakkhu specifically refers to the sotāpattimagga. However, in the commentaries and subcommentaries, the definition of dhammacakkhu varies. Some sources indicate that it refers to the sotāpattimagga, while others define it as the Three Paths and Three Fruits (magga 3 phala 3) or the Four Paths and Four Fruits (magga 4 phala 4). However, It can be argued that the meaning of dhammacakkhu in Buddhist scriptures is ambiguous and lacks objectivity. Therefore, the purpose of this paper is to explain the term dhammacakkhu using Ludwig Wittgenstein's of language games to avoid such criticism. The article is divided into two parts: (1) Wittgenstein's language games and (2) the explanation of the term dhammacakkhu through Wittgenstein's language games. The study collects definitions of dhammacakkhu from the Pali Canon, commentaries, subcommentaries, and Wittgenstein's language games as presented in Philosophical Investigations, and then explains the term dhammacakkhu through Wittgenstein's language games. The study reveals that (1) Meaning in context: Dhammacakku is contextually related to the circumstances and individuals who attain enlightenment. For instance, in the context of a Sotāpanna, it refers to the Sotāpattimagga, whereas in the context of an Arahant, it refers to the Four Paths and Four Fruits (Magga

4 Phala 4). (2) Language as part of life's activities: The use of the term Dhammacakku reflects the practice of Dhamma and the attainment of enlightenment at different levels. (3) Family resemblance: Dhammacakku shares a similar meaning in terms of enlightenment but differs in the levels of defilement eradication (kilesa). (4) Rule-following: Dhammacakku refers to the ability to see the Dhamma or the realization of the Dhamma. The Dhammacakku does not arise from philosophical thinking alone but is the result of the practice of Dhamma. Furthermore, Interpreting Dhammacakku requires considering its contextual usage. For instance, in one context, Dhammacakku may refer to the Sotāpattimagga, while in another context, it may refer to the Three Paths and Three Fruits (Maggā 3 Phala 3).

Keywords: Language Games; Dhammacakkhu; Ludwig Wittgenstein

บทนำ

มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่อาศัยรวมกันเป็นกลุ่ม ใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการสื่อสารกับผู้อื่นในสังคม การเลือกใช้ภาษาเพื่อการสื่อสารในแต่ละพื้นที่ มีบริบททางสังคมเป็นปัจจัยกำหนด ชุมชนแต่ละแห่งมีภาษาประจำถิ่นตนเองสำหรับใช้สื่อสารเพื่อแสดงออกถึงแนวคิด ค่านิยม ทัศนคติของตน และผู้ใช้ภาษาในชุมชนนั้น ๆ จะปรับใช้ภาษาตามความประสงค์ของตน ตัวอย่างเช่น ในภาคตะวันตกเฉียงใต้ของสหรัฐอเมริกา ในบางเมืองตามแนวชายแดนเม็กซิโก ประชาชนบางส่วนจะใช้ภาษาสเปนเป็นภาษาหลัก แทนภาษาอังกฤษ ขณะที่เมืองอื่นในภูมิภาคเดียวกัน ประชาชนบางส่วนใช้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาหลัก^๑ อย่างไรก็ตามเป็นที่สงสัยว่า ภาษาเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ในประเด็นนี้ จอร์จ ยูล (George Yule) กล่าวว่าเท่าที่เขามีข้อมูล มนุษย์มีความสามารถในการสร้างเสียงและออกแบบเสียงที่เรียบง่าย ซึ่งมีรากฐานมาจากส่วนสมองเก่าที่มนุษย์แบ่งกันกับสัตว์ที่มีกระดูกสันหลังทั้งหมดรวมถึงปลา กบ นก สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมถึงกระนั้น จอร์จ ยูล ยอมรับว่า สิ่งนี้ไม่ใช่ภาษาของมนุษย์ เขาสันนิษฐานว่า ภาษาพูดในบางรูปแบบอาจพัฒนาขึ้นประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ถึง ๕๐,๐๐๐ ปี ก่อนภาษาจะถูกเขียนขึ้นเมื่อราว ๕,๐๐๐ ปีที่แล้ว เป็นที่น่าเสียดาย ร่องรอยสิ่งมีชีวิตในยุคโบราณที่ค้นพบไม่ได้เหลือหลักฐานเกี่ยวกับการพูดของบรรพบุรุษไว้เลย จึงยากที่จะกล่าวว่า ภาษาในยุคแรกมีลักษณะอย่างไร^๒ ต่อมา จอร์จ ยูล (George Yule) ได้รวบรวม

^๑ Amberg, J. S., & Vause, D. J., *American English: History, Structure, and Usage*, Cambridge: Cambridge University Press, n.d.), pp. 2-4.

^๒ Yule, G., *The Study of Language*, 4th ed., (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), p. 1.

ข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ โดยเฉพาะจากคัมภีร์ศาสนาแล้วอธิบายว่า ในคัมภีร์ไบเบิลมีเรื่องราวที่พระเจ้าทรงสร้างอาดัมและสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ขึ้นมา โดยให้อาדםเป็นผู้ตั้งชื่อให้กับสัตว์เหล่านั้น ชื่อนี้สะท้อนความเป็นไปได้ว่า ภาษาอาจเป็นของขวัญจากพระเจ้า ซึ่งพระองค์ทรงประทานให้แก่มนุษย์เพื่อใช้สื่อสารและแสดงออกถึงความคิดและความเป็นปัจเจก ในทางตรงกันข้าม ศาสนาฮินดูกล่าวถึงต้นกำเนิดของภาษาในมิติที่แตกต่างออกไป โดยเชื่อว่าภาษามาจากพระสรัสวดี พระชายาของพระพรหม ผู้ทรงเป็นผู้สร้างจักรวาลและผู้ประทานปัญญาแก่สรรพสิ่ง นอกจากนี้ยังมีการทดลองที่เกี่ยวข้องกับต้นกำเนิดของภาษา เช่น เรื่องราวของเฮโรโดตัส นักประวัติศาสตร์ชาวกรีก ซึ่งเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับฟาโรห์ฮิอิปต์ พระนามว่า แพซัมเมทิกุส ผู้ทรงทดลองกับเด็กสองคนเมื่อ ๒,๕๐๐ ปีก่อน โดยแยกเด็กเหล่านั้นออกจากโลกภายนอกอย่างสิ้นเชิง มีเพียงแพะและคนเลี้ยงแกะที่เป็นใบ้เป็นเพื่อนร่วมชีวิต หลังจากเวลาผ่านไปสองปี เด็กเหล่านั้นเริ่มพูดคำว่า “เบคอส” (bekos) ซึ่งแปลว่า “ขนมปัง” ในภาษาฟรีเจีย ฟาโรห์จึงสรุปว่าภาษาฟรีเจียเป็นภาษาดั้งเดิมของมนุษยชาติ ต่อมาในช่วงปี ค.ศ. ๑๕๐๐ กษัตริย์เจมส์ที่สี่แห่งสกอตแลนด์ทรงดำเนินการทดลองในลักษณะคล้ายกัน โดยทรงแยกเด็กออกจากโลกภายนอกเช่นเดียวกัน ผลปรากฏว่าเด็ก ๆ เหล่านั้นเริ่มพูดภาษาฮีบรู พระองค์จึงทรงสรุปว่า ภาษาฮีบรูคือภาษาของสวอนเอเดน หรือเป็นภาษาดั้งเดิมของมนุษยชาติ อย่างไรก็ตาม การทดลองเหล่านี้ไม่สามารถพิสูจน์ได้อย่างแน่ชัดว่าภาษามีต้นกำเนิดมาจากเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์จริง ๆ เนื่องจากในกรณีที่เด็กถูกเลี้ยงดูในที่ห่างไกลและขาดการปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์ เด็กเหล่านั้นมักไม่สามารถพูดภาษามนุษย์ได้เลย^๓ จะเห็นได้ว่า เอกสารแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ที่ จอร์จ ยูเล (George Yule) ได้นำมาอภิปรายชี้ให้เห็นว่า แหล่งข้อมูลบางแห่งชี้ว่า ภาษามีต้นตอมาจากพระเจ้า โดยพระองค์ทรงประทานให้ อย่างไรก็ตาม สำหรับความเชื่อว่า ภาษามีต้นตอมาจากพระเจ้า เราอาจโต้แย้งได้ว่า หากภาษามาจากพระเจ้าจริง ๆ เหตุใด พระองค์จึงไม่ทรงสรรค์สร้างภาษาให้สมบูรณ์ เหตุใด จึงปล่อยให้เกิดคำศัพท์ที่มีความกำกวมหรือมีความหมายหลายนัย จนทำให้ภาษาขาดความเป็นปรนัย

ในคัมภีร์พุทธศาสนา มีคำศัพท์หนึ่งคำที่สำคัญอย่างมากในระบบคำสอนของพุทธศาสนา คือ “ธรรมจักขุ” แปลว่า “ดวงตาเห็นธรรม” กล่าวคือ การบรรลุธรรมนั่นเอง ผู้เขียนได้สำรวจคำศัพท์ “ธรรมจักขุ” ในคัมภีร์พุทธศาสนา เริ่มต้นจากพระไตรปิฎกจนถึงฎีกา พบว่า ธรรมจักขุในคัมภีร์พุทธศาสนา โดยเฉพาะอรรถกถา ฎีกา มีความหมายหลายนัย ทั้ง ๆ ที่ในพระไตรปิฎกให้คำนิยามว่า ธรรมจักขุหมายถึง การบรรลุโสดาปัตติมรรคญาณเท่านั้น^๔ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ พระไตรปิฎกให้คำนิยามธรรมจักขุ คือ การบรรลุโสดาปัตติมรรค แต่อรรถกถา ฎีกาได้ให้คำนิยามธรรมจักขุ แตกต่างกันไป

^๓ Ibid, p. 2.

^๔ อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๓๒๘.

บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง โสตาปัตติมรรคตามพระไตรปิฎก^๕ บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๓ ผล ๓^๖ บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๔ ผล ๔^๗ บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง อาสวกขยญาณ^๘ บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง การเห็นอริยสัจ ๔^๙ ในแง่นี้ อาจกล่าวได้ว่า พระโบราณจารย์ได้พัฒนาคำศัพท์ธรรมจักขุให้มีความหมายกว้างกว่าความหมายเดิมในพระไตรปิฎก โดยครอบคลุมโลกุตตรธรรม ๙ (มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) ต้องยอมรับว่า คำนิยามธรรมจักขุที่ระบุว่า หมายถึง มรรค ๔ ผล ๔ อาสวกขยญาณหรือการเห็นอริยสัจ ๔ ไม่มีในพระไตรปิฎก มีเฉพาะในคัมภีร์ยุคหลังเท่านั้น ผู้เขียนเข้าใจว่า พระโบราณจารย์น่าจะพัฒนาคำศัพท์ธรรมจักขุให้มีความหมายกว้างกว่าความหมายเดิมในพระไตรปิฎก เพื่อให้คำศัพท์ธรรมจักขุที่ปรากฏในแหล่งต่าง ๆ ของพระไตรปิฎกมีคำอธิบายรองรับ จะอย่างไรก็ตาม อาจถูกวิจารณ์ได้ว่า คำศัพท์ธรรมจักขุในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีความหมายกำกวม ขาดความเป็นภววิสัย (objective) และอาจถูกตั้งคำถามได้ว่า พุทธศาสนาประสงค์จะให้คำศัพท์ธรรมจักขุมีความหมายใดกันแน่ ทั้งนี้เพราะคัมภีร์พระพุทธศาสนาโดยเฉพาะอรรถกถา ฎีกาไม่ได้ให้เหตุผลไว้ ข้อวิพากษ์ดังกล่าวข้างต้นเป็นเรื่องที่อาจจะเกิดขึ้นได้ ดังนั้น เพื่อป้องกันข้อโต้แย้งดังกล่าวข้างต้น ผู้เขียนจึงมีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายคำศัพท์ธรรมจักขุในคัมภีร์พระพุทธศาสนาโดยใช้แนวคิดเกมภาษาของลุดวิก วิท겐สไตน์ ดังมีรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไป

แนวคิดเกมภาษาของลุดวิก วิท겐สไตน์

ในลำดับต่อไป จะกล่าวถึงเนื้อหาสำคัญ ๒ ส่วน คือ (๑) อัตชีวประวัติของลุดวิก วิท겐สไตน์ (๒) แนวคิดเกมภาษาของลุดวิก วิท겐สไตน์ ดังมีรายละเอียดตามลำดับดังนี้

อัตชีวประวัติของลุดวิก วิท겐สไตน์

สารานุกรมปรัชญาของสแตนฟอร์ด (Stanford Encyclopedia of Philosophy) ระบุว่า ลุดวิก วิท겐สไตน์ เกิดเมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน ค.ศ. ๑๘๘๙ ณ กรุงเวียนนา ประเทศออสเตรีย ครอบครัวของเขาร่ำรวยได้รับการยอมรับในกลุ่มปัญญาชนเวียนนา เริ่มแรก เขาศึกษาวิศวกรรมด้านการบินที่มหาวิทยาลัยแมนเชสเตอร์ ในปี ค.ศ. ๑๙๐๘ ต่อมา เฟเกต์ได้แนะนำเรื่องปรัชญาแก่เขา จนทำให้เขาสนใจปรัชญาคณิตศาสตร์ และได้ศึกษาปรัชญาในเวลาต่อมา ช่วงที่ศึกษาปรัชญา ณ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๑ - ๑๙๑๓ วิท겐สไตน์ได้สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเรื่องปรัชญาและตรรกศาสตร์

^๕ วิ.ม.อ. (ไทย) ๓/๕๖/๓๗.

^๖ ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๑/๒.

^๗ ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๑๒๑/๖๑.

^๘ ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๗๕-๖/๘๖.

^๙ อภิ.สง.มุล.ฎีกา (บาลี) -/๕๕๖/๑๗๗.

กับรัสเซลล์ รวมถึงได้สนทนากับมัวร์และจอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ ในบางโอกาส ต่อมา วิท겐สไตน์ได้เดินทางไปนอร์เวย์ ใช้ชีวิตเพียงลำพังเป็นระยะเวลาหลายเดือนเพื่อครุ่นคิดและแสวงหาวิธีการแก้ไขปัญหาปรัชญาจนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๑๓ เขาได้เดินทางกลับออสเตรีย หลังจากนั้นไม่นาน ในปี ค.ศ. ๑๙๑๔ เกิดสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง วิท겐สไตน์ได้เข้าร่วมกองทัพออสเตรียและถูกจับเป็นเชลยศึกในปี ค.ศ. ๑๙๑๘ ช่วงระยะเวลาถูกจับเป็นเชลย เขาได้เขียนบันทึกและร่างผลงานปรัชญาชิ้นสำคัญเล่มแรกคือ *Tractatus Logico-Philosophicus* ภายหลังสงคราม ผลงานชิ้นนี้ได้รับการตีพิมพ์เป็นภาษาเยอรมัน ต่อมาได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษ ช่วงเวลานั้น เขาเชื่อว่า ปัญหาปรัชญาทั้งหมดได้รับการแก้ไขในผลงานชิ้นแรกของเขา คือ *Tractatus Logico-Philosophicus* เขาจึงห่างหายจากวงการปรัชญาเป็นระยะเวลาหลายปี โดยเขาได้ผันตัวเองไปทำอาชีพต่าง ๆ เช่น ครู คนสวน สถาปนิก กระทั่งในปี ค.ศ. ๑๙๒๙ วิท겐สไตน์ได้สนใจกลับมาศึกษาปรัชญาอีกครั้ง เขาได้พบปะกับกลุ่มเวียนนาที่สนับสนุนตรรกะของเขาใน *Tractatus Logico-Philosophicus* และได้ศึกษาปรัชญาอย่างลึกซึ้งอีกครั้ง ในช่วงเวลานี้ แนวคิดทางปรัชญาของเขาเปลี่ยนแปลงอย่างมากและถูกบันทึกไว้ในงานหลายเล่ม เช่น *Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle*, *The Blue and Brown Books*, *Philosophical Grammar* และ *Philosophical Remarks* และเขาได้วิจารณ์ปรัชญาแบบดั้งเดิมและงานชิ้นแรกคือ *Tractatus Logico-Philosophicus* ของเขาเอง ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ และ ๑๙๔๐ วิท겐สไตน์ได้จัดสัมมนาที่เคมบริดจ์เพื่อพัฒนาแนวคิดสำหรับเขียนในผลงานเล่มต่อไป คือ *Philosophical Investigations* โดยมีการเปลี่ยนจากแนวคิดตรรกศาสตร์เชิงรูปแบบไปสู่การวิเคราะห์ภาษาทั่วไป รวมถึงการสะท้อนแนวคิดใหม่ในด้านจิตวิทยาและคณิตศาสตร์ ในปี ค.ศ. ๑๙๔๕ เขาเริ่มตั้งข้อสงสัยต่อแนวคิดทางปรัชญา และได้จัดทำต้นฉบับผลงานชิ้นสุดท้าย คือ *Philosophical Investigations* แต่สุดท้าย เขากลับตัดสินใจไม่ตีพิมพ์และอนุญาตให้ตีพิมพ์ได้หลังจากเขาเสียชีวิตเท่านั้น เขายังคงทำงานด้านปรัชญาอยู่หลายปี และเขาได้พัฒนาแนวคิดในช่วงที่เขาเดินทางไปสหรัฐอเมริกา ไอร์แลนด์ และกลับมาเคมบริดจ์ พร้อมกับรับทราบว่า ตนเองเป็นมะเร็ง และได้เสียชีวิตในปี ค.ศ. ๑๙๕๑^{๑๐}

จะเห็นได้ว่า วิท겐สไตน์มีความสนใจปรัชญาจากคำแนะนำของเฟเก้ จนเขาได้ศึกษาปรัชญาอย่างจริงจัง เขามีความสนใจในปรัชญาคณิตศาสตร์และตรรกวิทยา และพบเห็นปัญหาทางปรัชญาที่ควรได้รับการแก้ไข จนเป็นที่มาของการเขียนหนังสือ *Tractatus Logico-Philosophicus* วิท겐สไตน์ คิดว่าตนเองได้แก้ไขปัญหาทางปรัชญาทุกประการแล้ว จึงผันตัวเองไปทำอาชีพอื่น ห่างหายจากปรัชญาหลายปี ภายหลังเขาได้เขียน *Philosophical Investigations* ซึ่งเนื้อหาในหนังสือเล่มหลังมีหลักการ

^{๑๐} Stanford Encyclopedia of Philosophy, “Ludwig Wittgenstein”, [Online], Available: <https://plato.stanford.edu/entries/wittgenstein/> [October 31, 2024].

แตกต่างจากหนังสือเล่มแรก ในที่นี้ จะกล่าวเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับภาษาและความจริง (Language and reality) ทั้งนี้เพราะบทความนี้มุ่งศึกษาแนวคิดเกมภาษาของเขาเพื่อนำไปอธิบายคำศัพท์ธรรมจักขุ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาดังกล่าวมาข้างต้น ยูเวน (Yuwen) ได้เปรียบเทียบแนวคิดภาษาและความจริง ในผลงาน ๒ ชิ้นสำคัญ คือ *Tractatus Logico-Philosophicus* และ *Philosophical Investigations* เพื่อชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างแนวคิดภาษาและความจริงของวิท겐สไตน์ในผลงานเล่มแรก และเล่มสุดท้ายว่า แนวคิดภาษาและความจริงใน *Tractatus Logico-Philosophicus* ตามแนวคิดของวิท겐 สไตน์ “โลกคือทั้งหมดที่เกิดขึ้นเป็นกรณี (The world is all that is the case)” ซึ่งหมายถึงโลกประกอบด้วยข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นเป็นสภาพการณ์ต่าง ๆ ซึ่งสภาพการณ์เกิดจากการรวมตัวกันของวัตถุที่มีลักษณะเรียบง่าย ไม่สามารถแยกวิเคราะห์ได้ วัตถุสามารถรวมตัวกันสร้างข้อเท็จจริงที่ซับซ้อนได้ตามคุณสมบัติภายในของแต่ละวัตถุ และสภาพการณ์ทั้งหมดรวมกันเป็นโลก ต่อมา วิท겐สไตน์ เสนอ “ทฤษฎีภาพ (picture theory)” โดยกล่าวว่า “ภาพคือแบบจำลองของความเป็นจริง (the picture is a model of reality)” หมายความว่า ภาพสะท้อนโครงสร้างเชิงตรรกะของความเป็นจริง โดยองค์ประกอบแต่ละอย่างในภาพเป็นตัวแทนของวัตถุ และการจัดเรียงองค์ประกอบสะท้อนถึงสภาพการณ์ในโลก ภาพจึงสามารถถ่ายทอดความเป็นจริงได้ และยังสามารถแสดงถึงความคิดที่อยู่เหนือข้อเท็จจริง เช่น ภาพของรถยนต์ที่มีลูกศรบอกทิศทาง ส่วนใน *Philosophical Investigations* วิท겐สไตน์ได้นำเสนอแนวคิดที่แตกต่างจาก *Tractatus Logico-Philosophicus* ซึ่งเคยให้ความสำคัญความสอดคล้องที่เข้มงวดระหว่างภาษาและความเป็นจริง โดยเขาชี้ให้เห็นถึงความซับซ้อนของภาษาและเสนอแนวคิด “เกมภาษา” โดยอธิบายว่า ความหมายเกิดจากการตีความและเปลี่ยนแปลงไปตามการใช้งานในสถานการณ์ต่าง ๆ การปฏิบัติทางสังคม (social practices) จึงมีบทบาทสำคัญในการกำหนดความหมายและการตีความ นอกจากนี้ วิท겐สไตน์ยังใช้คำว่า “ความคล้ายคลึงในครอบครัว (family resemblance)” เพื่อต่อต้านแนวคิดดั้งเดิมที่ว่าคำศัพท์มีความหมายที่แน่นอนและใช้ได้ในทุกบริบท เขาเสนอว่า ความหมายของคำมีความเชื่อมโยงกันเช่นเดียวกันกับความคล้ายคลึงกันในครอบครัว เช่น สมาชิกในครอบครัวอาจมีลักษณะบางอย่างที่คล้ายกัน แต่ไม่มีคุณลักษณะใดที่เหมือนกันในทุกคน ความหมายของคำจึงเกิดขึ้นจากความคล้ายคลึงที่ซ้อนทับกันในบริบทการใช้งานที่แตกต่างกัน แนวคิดนี้เน้นย้ำถึงความหลากหลายของความหมายที่คำหนึ่งสามารถมีได้ ความหมายของคำเปลี่ยนแปลงไปตามเกมภาษาที่แตกต่างกัน เช่น คำว่า “mouse” ที่มีสองความหมายในปัจจุบันหลังจากการเกิดขึ้นของคอมพิวเตอร์ สิ่งนี้แสดงถึงความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไประหว่างภาษาและความเป็นจริง ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดเดิมใน *Tractatus Logico-Philosophicus* ที่เห็นว่าภาษาและความเป็นจริงสอดคล้องกันอย่างตายตัว^{๑๑} จะเห็นได้ว่า แนวคิด

^{๑๑} Xia, Y., “A Comparative Analysis of Early and Late Ludwig Wittgenstein’s Philosophical Thoughts”, *Proceedings of the 2nd International Conference on Social Psychology and Humanity Studies*, (2024): 39-40.

ภาษาและความจริงของวิท겐สไตน์ในช่วงแรกและช่วงหลังตามที่ยูเวน (Yuwen) ได้เปรียบเทียบนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างอย่างชัดเจน และอีกประการสำคัญ เกมภาษาของวิท겐สไตน์เป็นแนวคิดที่สำคัญอย่างมากในวงการปรัชญาซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในลำดับต่อไป

แนวคิดเกมภาษาของลุดวิก วิท겐สไตน์

ในผลงานชิ้นสุดท้ายชื่อ “Philosophical Investigations” วิท겐สไตน์ได้เปิดประเด็นด้วยการวิเคราะห์แนวคิดทางภาษาของนักบุญออกัสติน (Augustine) ว่า ตามทฤษฎีของนักบุญออกัสติน คำในภาษา ถูกนำมาตั้งชื่อให้กับวัตถุ คำทุกคำมีความหมายที่สัมพันธ์กับการเข้าไปแทนที่ของวัตถุ ตัวอย่างเช่น คำว่า “โต๊ะ” หรือ “ขนมปัง” จะมีความหมายเพราะเข้าไปแทนวัตถุที่เรารู้จัก อย่างไรก็ตาม วิท겐สไตน์มองว่า นักบุญออกัสตินไม่ได้วิเคราะห์ถึงความแตกต่างระหว่างประเภทของคำ เช่น กริยาหรือคำคุณศัพท์ และภาษาตามทฤษฎีของนักบุญออกัสตินมีลักษณะเป็นการสื่อสารที่ตรงไปตรงมาและใช้งานได้ในกรอบที่จำกัด^{๑๒} เขาขวนพิจารณาว่า สมมติว่า แนวคิดทางภาษาของนักบุญออกัสตินถูกต้อง นั่นหมายความว่า ภาษาถูกออกแบบขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารระหว่างช่างก่อสร้าง A และผู้ช่วย B เช่น ช่าง A บอกให้ผู้ช่วย B ไปหยิบยก บล็อก แผ่นคอนกรีต เสาคาน ผู้ช่วย B ก็ส่งบล็อก แผ่นคอนกรีต เสาคาน ตามคำสั่งของช่าง A ตัวอย่างกล่าวข้างต้นสามารถกล่าวได้ว่า ภาษาตามแนวคิดของนักบุญออกัสตินเป็นระบบอย่างหนึ่งแต่ไม่ใช่ทั้งหมดของภาษาเพราะมีขอบเขตการใช้ที่จำกัด^{๑๓}

ต่อมา วิท겐สไตน์กล่าวถึงวิธีการสอนภาษาไว้ว่า ในการฝึกการใช้ภาษา ฝ่ายหนึ่งเรียกคำต่าง ๆ ออกมา อีกฝ่ายเรียกตาม เช่น ครูชี้ไปที่หิน ออกเสียงว่า “หิน” ผู้เรียนจะเรียกวัตถุนั้นตามครูว่า “หิน” การเรียนรู้ภาษาเช่นนี้คล้ายกับเกมสำหรับเรียนรู้ภาษาสำหรับเด็ก ๆ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกกระบวนการเรียนรู้ภาษาดังกล่าวว่า “เป็นเกมภาษา (Language-game)”^{๑๔} นอกจากนี้ วิท겐สไตน์ได้กล่าวถึงวิธีการสอนภาษาเพิ่มเติมว่า เด็กเมื่อเรียนรู้ภาษา จะต้องเรียนรู้ชุดจำนวนอักษร เช่น A B C ผ่านการท่องจำหรือเรียนรู้อักษรเหล่านี้^{๑๕} ในแง่นี้อาจกล่าวได้ว่า วิท겐สไตน์ได้เสนอวิธีการสอนภาษาไว้ ๒ วิธี คือ (๑) การชี้ไปที่วัตถุ (๒) การเรียนรู้ชุดอักษร อย่างไรก็ตาม ประเด็นวิธีการเรียนภาษา ผู้เขียนจะไม่ขอลงรายละเอียดมาก เพราะในที่นี้ มุ่งกล่าวถึงเกมภาษา แต่ที่ต้องกล่าวถึง เพราะคำว่า “เกมภาษา” ปรากฏครั้งแรกในงานเขียนช่วงที่เขาอธิบายวิธีการเรียนรู้ภาษา ดังนั้น ในลำดับต่อไป จะได้กล่าวถึงเกมภาษาของวิท겐สไตน์ตามลำดับดังนี้

^{๑๒} Wittgenstein, L., *Philosophical Investigations*, Translated by G.E.M. Anscombe, 3rd edition, (Oxford: Blackwell Publishing, 2001), pp. 2-3.

^{๑๓} *ibid.*, p. 3.

^{๑๔} *ibid.*, p. 5.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน *ibid.*, pp. 5-6.

๑. ความหมายตามบริบท

วิท겐สไตน์ได้นำพาเข้าสู่แนวคิดเกมภาษาด้วยการตั้งคำถามนำว่า คำในภาษามีความหมายอย่างไร ? อะไรเป็นตัวกำหนดความหมายของคำ หากไม่ใช่ลักษณะของการใช้งานที่มันถูกนำไปใช้ ? วิท겐สไตน์กล่าวว่า คำต่าง ๆ ในภาษามีความหมายแตกต่างกันตามบริบทคล้ายกับเครื่องมือ เช่น คีม เลื่อย เขาเสนอว่า แม้เราจะเรียกอุปกรณ์เหล่านี้ว่า “เครื่องมือ” แต่ละเครื่องมือก็มีหน้าที่แตกต่างกัน เช่นเดียวกับคำในภาษามีความหมายและหน้าที่ตามการใช้งาน บางคำเป็นชื่อเฉพาะที่บ่งชี้ถึงวัตถุหนึ่ง ๆ โดยตรง ขณะที่บางคำต้องการบริบทเพื่อแสดงความหมาย เขาได้เปรียบเทียบความหมายของคำเหมือนป้ายที่มีเครื่องหมายกำกับเพื่อให้คนอื่นรู้และสามารถเรียกชื่อสิ่งนั้นได้ถูกต้อง นอกจากนี้ วิท겐สไตน์ เน้นย้ำว่า ในทางปรัชญา การทำความเข้าใจความหมายของคำไม่ใช่เพียงพิจารณาความหมายของคำเพียงอย่างเดียว แต่ต้องพิจารณาลักษณะการใช้คำในบริบทต่าง ๆ ด้วย^{๑๖}

ต่อมา วิท겐สไตน์กล่าวต่อไปอีกว่า ในภาษา คำมีหลายประเภทและมีหน้าที่คล้ายคลึงกัน การจัดหมวดหมู่คำจึงขึ้นอยู่กับเป้าหมายการจัดของเรา แม้ภาษาจะประกอบด้วยคำสั่ง แต่ไม่ควรกล่าวว่า ภาษาไม่มีความสมบูรณ์ แต่ควรกล่าวว่า ภาษาของเราไม่สมบูรณ์ สมมติว่า ภาษามีเพียงการสั่งและการตอบว่า “ใช่” หรือ “ไม่ใช่” ตัวอย่างเช่น Slab (แท่งคอนกรีต) คำนี้สามารถเป็นได้ทั้งคำและประโยค ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการใช้งาน หากอยู่เพียงลำพังก็จะเป็นคำ หากอยู่ร่วมกับกริยาก็คจะเป็นประโยค วิท겐สไตน์อธิบายเพิ่มเติมว่า ประโยคในภาษามีหลายประเภท เช่น ประโยคคำถาม ประโยคคำสั่ง แม้วิธีการใช้ “สัญลักษณ์” “คำ” “ประโยค” ก็มีหลายรูปแบบเช่นกันและไม่ได้ถูกกำหนดไว้ตายตัว เพราะมีรูปแบบใหม่เกิดขึ้นเสมอ ๆ^{๑๗}

๒. ภาษาเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในชีวิต

ต่อมา วิท겐สไตน์ยอมรับว่า การพูดภาษาเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในชีวิตหรือรูปแบบของชีวิตอย่างหนึ่ง เช่น การให้คำสั่ง การทำตามคำสั่ง การอธิบายลักษณะของวัตถุ การสร้างวัตถุจากคำอธิบาย การรายงานเหตุการณ์ การคาดเดาเกี่ยวกับเหตุการณ์ วิท겐สไตน์กล่าวว่า เมื่อลองเปรียบเทียบความหลากหลายของเครื่องมือที่เราใช้ในภาษากับแนวคิดของนักตรรกวิทยาเกี่ยวกับโครงสร้างของภาษารวมถึงแนวคิดจากผลงานชื่อ *Tractatus Logico-Philosophicus* จะเห็นได้ว่า ภาษามีความหลากหลายเกินกว่าจะจำกัดเพียงแค่รูปแบบเดียว ไม่ว่าจะเป็นคำสั่ง คำถาม หรือการยืนยัน เพราะแต่ละประโยคมีการใช้งานและความหมายที่ต่างกันไปตามบริบทและเจตนาของผู้พูด วิท겐สไตน์สรุปพิจารณาว่า คำถามคืออะไรกันแน่ ? คำถามเป็นเพียงการแสดงออกถึงความไม่รู้ของเรา หรือเป็นความประสงค์ของเรา

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน *ibid.*, pp. 6-7.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน *ibid.*, pp. 10-11.

ที่ต้องการทราบข้อมูลจากบุคคลอื่น ? หรือ เป็นการสะท้อนถึงความไม่แน่ใจของเรา ? การตะโกนว่า “ช่วยด้วย!” เป็นการบรรยายถึงสภาวะความรู้สึกหรือไม่ ? สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าภาษามีการใช้งานที่หลากหลาย ไม่ได้จำกัดอยู่ในกรอบของรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง นอกจากนี้ วิท겐สไตน์ยังชี้ให้เห็นว่า ภาษาไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือสำหรับการสื่อสารเท่านั้น แต่ยังเป็นภาพสะท้อนของการดำเนินชีวิต และความเข้าใจของเราต่อโลกใบนี้ ไม่ว่าจะในด้านการรับรู้และการแสดงความคิด^{๑๘}

นอกจากนี้ วิท겐สไตน์ยังกล่าวว่า ความหมายของคำไม่ได้หายไปพร้อมกับการไม่ปรากฏของวัตถุ ตัวอย่างเช่น คำว่า “ดาบเอ็กซ์คาลิเบอร์ (Excalibur)” เป็นชื่อที่ถูกต้องตามความหมายทั่วไป ดาบเอ็กซ์คาลิเบอร์ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ อย่างเป็นองค์รวม หากส่วนประกอบต่าง ๆ ถูกแยกออกจากกัน ดาบเอ็กซ์คาลิเบอร์ก็จะไม่มี อย่างไรก็ตาม ประโยคที่ว่า “ดาบเอ็กซ์คาลิเบอร์มีใบมีดที่คม” ยังคงมีความหมาย แม้ว่า ดาบเอ็กซ์คาลิเบอร์จะยังคงสมบูรณ์หรือถูกแยกเป็นชิ้นส่วน ๆ ก็ตาม อย่างไรก็ตาม มีการเข้าใจว่า “ดาบเอ็กซ์คาลิเบอร์” เป็นชื่อของวัตถุ วัตถุนี้จะไม่อยู่เพราะดาบเอ็กซ์คาลิเบอร์ถูกทำลายในกระบวนการ ชื่อก็จะไม่สอดคล้องกับวัตถุเพราะไม่มีวัตถุ และชื่อจะไร้ความหมาย ประโยคที่ว่า “ดาบเอ็กซ์คาลิเบอร์มีใบมีดที่คม” ก็ไร้ความหมายด้วยเช่นกัน วิท겐สไตน์กล่าวว่า การพูดว่า คำไม่มีความหมายหากไม่มีวัตถุใดสอดคล้องกับคำ เป็นการนำ “ความหมาย” ไปใช้อย่างผิดวิธีและเป็นการสร้างความสับสนระหว่างความหมายของชื่อกับเจ้าของชื่อ^{๑๙}

๓. ความคล้ายคลึงในลักษณะครอบครัว

วิท겐สไตน์ชวนพิจารณาว่า คำว่า “เกม” ครอบคลุมกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น เกมกระดาน เกมไพ่ เกมบอล อาจเป็นที่สงสัยว่า มีอะไรที่เหมือนกันในทุกเกมหรือไม่ เพราะมีลักษณะเป็นเกมเหมือนกันทั้งหมด เขากล่าวว่า เราควรสำรวจอย่างละเอียดว่า เกมแต่ละชนิดมีลักษณะเฉพาะอย่างไร ซึ่งสิ่งที่พบในเกมเหล่านี้ คือ ความคล้ายคลึงและความสัมพันธ์ระหว่างกันที่ทำให้เห็นเป็นเครือข่ายของลักษณะทับซ้อนกัน เขาชี้ให้เห็นอีกว่า เมื่อพิจารณาเกมกระดาน เกมไพ่ หรือเกมบอล เราจะพบลักษณะบางอย่างที่คงอยู่และเปลี่ยนแปลงไป โดยไม่มีคุณสมบัติที่เป็นจุดร่วมสำหรับทุกเกม ซึ่งการค้นพบนี้นำไปสู่แนวคิด “ความคล้ายคลึงในครอบครัว (family resemblance)” ของลักษณะที่เชื่อมโยงกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว ด้วยเหตุนี้ วิท겐สไตน์กล่าวว่า แนวคิดเรื่องความคล้ายคลึงในครอบครัว ช่วยอธิบายความเชื่อมโยงที่ซับซ้อนระหว่างเกมและสิ่งอื่น ๆ ที่มีลักษณะคล้ายกัน เช่น การเรียกสิ่งใดว่า “ตัวเลข” เราใช้คำนี้ครอบคลุมถึงความหลากหลายของลักษณะที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย แทนการมีคุณสมบัติเพียงอย่างเดียวที่ตายตัว ดังนั้น แนวคิดความคล้ายคลึงในลักษณะครอบครัวนี้ ชี้ให้เห็นว่า ไม่มีชุดคุณสมบัติใดที่ตายตัว แม้คำว่า “เกม” ก็ไม่ได้มีขอบเขตจำกัด อาจขยายหรือแคบลงตามบริบทการใช้งาน^{๒๐}

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน *ibid.*, pp. 11-12.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน *ibid.*, pp.19-20.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน *ibid.*, pp. 32-33.

๔. การดำเนินการตามกฎหมาย

วิทเคนส์ไตน์เคยกล่าวไว้ว่า การพูดว่า “กฎจะบอกให้เรารู้ว่าเราต้องทำอะไรในสถานการณ์นี้” หรือ “อะไรก็ตามที่เราสามารถสอดคล้องกับกฎในบางการตีความ” นั้น เป็นคำกล่าวที่ไม่ถูกต้อง เขาเสนอว่า การตีความใด ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นยังคงเต็มไปด้วยความไม่แน่นอน และไม่สามารถกำหนดความหมายที่ชัดเจนได้ การตีความเพียงอย่างเดียวจึงไม่ใช่สิ่งที่ให้คำตอบหรือความหมายที่แท้จริงกับสิ่งที่เราตีความ คำถามที่ตามมาคือ กฎที่แสดงออกมา เช่น ป้ายบอกทาง มีความเกี่ยวข้องอย่างไรกับการกระทำของเรา ? การเชื่อมโยงระหว่างสิ่งที่เราทำและกฎนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร? วิทเคนส์ไตน์ได้ยกตัวอย่างว่า สมมติว่า เราได้รับการสอนให้ตอบสนองต่อป้ายบอกทาง และเราก็ปฏิบัติตามป้ายเหล่านั้นในชีวิตประจำวัน การอธิบายเช่นนี้สามารถชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในเชิงสาเหตุ กล่าวคือ บอกเหตุผลว่า เราทำตามป้ายเพราะอะไร แต่สิ่งนี้ไม่ใช่การอธิบายว่า ป้ายบอกทางนั้นมีความหมายอย่างแท้จริงว่าอย่างไรแน่นอนว่า การทำตามป้ายบอกทางหรือกฎอื่น ๆ นั้นไม่ใช่เพียงแค่การแปลความหมายของกฎ แต่เป็นการกระทำตามระเบียบและธรรมเนียมที่ได้รับการยอมรับในสังคม วิทเคนส์ไตน์ยังอธิบายเพิ่มเติมว่า การทำตามกฎนั้นไม่ใช่เรื่องของการตีความในเชิงนามธรรม แต่เป็นการปฏิบัติที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ ในชีวิตจริง การรายงานการให้คำสั่ง หรือการทำความเข้าใจคำสั่ง ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมเนียมที่ทำให้เราสามารถทำตามกฎได้ การเข้าใจประโยคหนึ่งจึงไม่ได้หมายถึงเพียงแค่การเข้าใจความหมายของคำในประโยคนั้น แต่หมายถึงการเข้าใจวิธีการใช้ประโยคนั้นในภาษา ซึ่งเป็นทักษะที่เกิดจากการปฏิบัติและการเรียนรู้ วิทเคนส์ไตน์ยังกล่าวต่อไปว่า การกระทำใด ๆ ที่เราทำไม่สามารถถูกกำหนดโดยกฎได้อย่างสมบูรณ์ หากการกระทำทุกอย่างสามารถสอดคล้องกับกฎได้ การกระทำนั้นก็สามารถขัดแย้งกับกฎได้เช่นกัน ดังนั้น การเข้าใจกฎไม่ใช่แค่เรื่องของการตีความ แต่ต้องเป็นการแสดงออกในทางปฏิบัติจริง ไม่ว่าจะเป็นกรณีของการปฏิบัติตามกฎหรือการฝ่าฝืนกฎ ท้ายที่สุด วิทเคนส์ไตน์ชี้ให้เห็นว่า การทำตามกฎไม่ได้หมายความว่าเพียงแค่เราคิดว่าเรากำลังทำตามกฎ แต่เป็นการกระทำที่ต้องได้รับการยอมรับว่าอยู่ในกรอบของธรรมเนียมปฏิบัติในสังคม ดังนั้น การทำตามกฎที่แท้จริงคือการแสดงออกในเชิงพฤติกรรมที่เป็นไปตามกรอบที่ถูกต้อง และการตีความควรถูกจำกัดให้หมายถึงการแทนที่หรือแปรเปลี่ยนการแสดงออกของกฎด้วยรูปแบบที่แตกต่างออกไป การคิดว่าเราทำตามกฎจึงไม่ได้รับประกันว่าเรากำลังทำตามกฎอย่างถูกต้องในทางปฏิบัติ^{๒๑}

วิทเคนส์ไตน์อธิบายว่า การกระทำในชีวิตของเรานั้นไม่สามารถถูกกำหนดด้วยกฎได้อย่างเด็ดขาด เพราะทุกการกระทำสามารถถูกตีความให้สอดคล้องกับกฎได้ หากเรามองผ่านมุมมองใดมุมมองหนึ่งในขณะเดียวกัน การกระทำเดียวกันก็สามารถถูกตีความว่าเป็นการขัดแย้งกับกฎได้เช่นกัน นี่คือความ

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน *ibid.*, pp. 80 -81.

ซับซ้อนที่เกิดขึ้นเมื่อเราพยายามตีความสิ่งต่าง ๆ ซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนเกิดความสับสนในความหมาย วิท겐 สไตน์ชี้ให้เห็นว่า ความเข้าใจกฎไม่ได้อยู่ที่การตีความเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่การแสดงออกในชีวิตจริงผ่านการกระทำอีกด้วย การทำตามกฎหรือฝ่าฝืนกฎนั้นเป็นสิ่งที่ปรากฏออกมาให้เห็นได้จากพฤติกรรมของเรา ไม่ใช่เพียงการอ้างหรือคิดว่าเรากำลังปฏิบัติตามกฎ เขาเตือนว่า เราไม่ควรใช้คำว่า “ตีความ” กับทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการทำตามกฎ เพราะการตีความในที่นี้หมายถึงการเปลี่ยนความหมายหรือการแสดงออกของกฎให้เป็นอย่างที่ต่างออกไป การทำตามกฎจึงเป็นเรื่องของการปฏิบัติจริง มากกว่าการพิจารณาในเชิงนามธรรม การคิดว่า เราทำตามกฎไม่ได้รับรองว่าเราทำตามกฎจริง ๆ สิ่งนี้สะท้อนถึงธรรมชาติที่ไม่แน่นอนของภาษา วิท겐สไตน์เปรียบภาษาเหมือนเส้นทางในเขาวงกต เมื่อเราเดินไปในทิศทางหนึ่ง เราอาจเข้าใจเส้นทางอย่างชัดเจน แต่เมื่อเราเปลี่ยนไปอีกทิศทาง เราอาจรู้สึกหลงทาง หรือไม่เข้าใจสิ่งที่เราเคยคิดว่าชัดเจน นี่แสดงให้เห็นว่า ภาษามีลักษณะที่ยากจะตีความจากมุมมองเดียว สิ่งเดียวกันอาจดูสมเหตุสมผลในมุมมองหนึ่ง แต่เมื่อเปลี่ยนมุมมอง เราอาจพบว่ามันเต็มไปด้วยความไม่ชัดเจน วิท겐สไตน์ยังพูดถึงการตอบสนองต่อคำสั่งและการทำตามกฎว่า เราถูกฝึกฝนให้ปฏิบัติตามในลักษณะเฉพาะ แต่เมื่อแต่ละคนตอบสนองในทางที่แตกต่างกัน ใครจะเป็นฝ่ายถูก? คำถามนี้สะท้อนถึงความซับซ้อนในกระบวนการฝึกฝนความเข้าใจเกี่ยวกับกฎและภาษา ท้ายที่สุด วิท겐สไตน์เน้นย้ำว่า ความสำคัญของการเข้าใจกฎหรือคำสั่งไม่ได้อยู่ที่การนิยามคำเหล่านั้นด้วยถ้อยคำที่ชัดเจน แต่คือการเรียนรู้ผ่านการใช้งานจริง เช่น การฝึกฝน การสังเกต และการทำตามตัวอย่าง กระบวนการนี้ช่วยให้เราเข้าใจการใช้คำในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ดีขึ้น ความหมายของภาษาจึงปรากฏชัดเจนผ่านการกระทำและการใช้งาน มากกว่าการให้คำนิยามเป็นข้อความเท่านั้น การเรียนรู้วิธีใช้คำในบริบทจริงจึงเป็นหัวใจสำคัญของการเข้าใจภาษาและความหมาย^{๒๒}

จากที่กล่าวมาสรุปความได้ว่า เกมภาษาตามแนวคิดของวิท겐สไตน์มี ๔ ประเด็นหลัก ได้แก่ (๑) ความหมายตามบริบท ความหมายของคำในภาษาขึ้นอยู่กับการใช้งานในบริบทต่าง ๆ คล้ายกับเครื่องมือที่ทำหน้าที่ต่างกันตามการใช้งาน คำบางคำอาจสื่อถึงวัตถุโดยตรง ขณะที่บางคำต้องการบริบทเพื่อแสดงความหมาย ด้วยเหตุนี้ การทำความเข้าใจคำต้องพิจารณาการใช้งาน ไม่ใช่พิจารณาเฉพาะนิยามของคำเพียงอย่างเดียว (๒) ภาษาคือส่วนหนึ่งของกิจกรรมในชีวิต วิท겐สไตน์ยอมรับว่าการใช้ภาษาเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบชีวิตที่สัมพันธ์กับกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การให้คำสั่ง การตอบสนองต่อคำสั่ง การรายงาน หรือการอธิบายเหตุการณ์ นอกจากนี้ ภาษาไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือในการสื่อสารเท่านั้น แต่ยังสะท้อนวิธีการรับรู้โลกและการแสดงออกถึงความคิด (๓) ความคล้ายคลึงกันในลักษณะครอบครัว วิท겐สไตน์ชี้ว่า คำบางคำ เช่น เกม ครอบคลุมกิจกรรมที่หลากหลายมีความคล้ายคลึงกันเป็นเครือข่าย ไม่มีคุณสมบัติ

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน *ibid.*, pp. 81 – 83.

เดียวที่ครอบคลุมทั้งหมด แต่ความหมายของคำจะขึ้นอยู่กับบริบทการใช้งานในสถานการณ์ต่าง ๆ (๔) การดำเนินการตามกฎหมาย การทำตามกฎหมายไม่ได้หมายถึงเพียงการตีความตามกฎหมายอย่างเป็นนามธรรม แต่เกี่ยวข้องกับการแสดงออกของการปฏิบัติจริง การทำตามกฎหมายจึงเป็นการแสดงออกผ่านการกระทำในสถานการณ์จริง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจในกฎนั้น ๆ มากกว่าแค่การตีความ

เคนเนธ (Kenneth) กล่าวว่า แม้แนวคิดเกมภาษาของวิทเจนสไตน์จะเป็นแนวคิดที่สำคัญและเป็น ที่ถกเถียงกันมากที่สุดในวงการปรัชญาภาษา แต่ต้องยอมรับว่า แนวคิดเกมภาษายังคงมีข้อบกพร่องที่ควร ได้รับการพิจารณาทบทวนใหม่เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์^{๒๓} คำของเคนเนธ อาจสะท้อนให้เห็นว่า แนวคิด เกมภาษาไม่ใช่แนวคิดสมบูรณ์ จะอย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมองว่า แม้แนวคิดเกมภาษาจะมีข้อบกพร่อง แต่ก็ มีประโยชน์ในแง่การให้คำอธิบายคำศัพท์ “ธรรมจักขุ” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่จะกล่าวกันต่อไป

การอธิบายคำศัพท์ “ธรรมจักขุ” ผ่านแนวคิดเกมภาษาของลุดวิก วิทเจนสไตน์

ในการอธิบายคำศัพท์ “ธรรมจักขุ” ผ่านแนวคิดเกมภาษาของลุดวิก วิทเจนสไตน์ แบ่งเนื้อหา ออกเป็น ๒ ส่วน คือ (๑) ธรรมจักขุในคัมภีร์พุทธศาสนา (๒) การอธิบายคำศัพท์ธรรมจักขุผ่านแนวคิด เกมภาษาของลุดวิก วิทเจนสไตน์ ดังนี้

ธรรมจักขุในคัมภีร์พุทธศาสนา

คัมภีร์พระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๓ ชั้นหลัก ได้แก่ (๑) พระไตรปิฎก (๒) อรรถกถา (๓) ฎีกา คัมภีร์ ๓ ประเภทนี้มีความสัมพันธ์กันและเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน กล่าวคือ พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์แม่บท คำสอน อรรถกถาเป็นคัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก ฎีกาเป็นคัมภีร์อธิบายอรรถกถา บางครั้งก็อธิบาย พระไตรปิฎกในกรณีที่อรรถกถาไม่ได้อธิบายไว้ ผู้เขียนได้สำรวจคำว่า “ธรรมจักขุ” ในคัมภีร์พระพุทธ- ศาสนา พบว่า ธรรมจักขุมีหลากหลายความหมายดังนี้

๑. ธรรมจักขุในพระไตรปิฎก

สรทสุตรระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง โสตาปัตติมรรคที่ทำหน้าที่ละสังโยชน์ ๓ ประการ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ คือ ความสำคัญผิดในขั้น ๕ ว่าเป็นตัวตน วิจิกิจณา คือ ความสงสัยในพระรัตนตรัย ไตรสิกขา และสัสสัพพปราคาส คือ ความยึดมั่นในศีลพรตอันเป็นข้อปฏิบัติที่ผิด ดังข้อความที่ว่า “เมื่อธรรมจักขุที่ปราศจากธุลี ปราศจากมลทินเกิดแก่อริยสาวก พร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งทัสสนะ อริยสาวกย่อมละสังโยชน์ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน) วิจิกิจณา (ความลังเล สงสัย) และสัสสัพพปราคาส (ความถือมั่นศีลพรต)”^{๒๔}

^{๒๓} Agetue, K. N., “Wittgenstein’s concept of language game: A critical discourse”, *Abraka Humanities Review*, Vol. 12 No. 1 (2022): 106.

^{๒๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๓๒๘.

๒. ธรรมจักขุในอรรถถา

อรรถถาสมันตปาสาทิกา (ช่วงอธิบายพิมพ์สารสมาคมถา) ระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง โสตาปัตติมรรคญาณ ดังข้อความที่ว่า “คำว่า ธรรมจักขุ (ธมมจักขุ) หมายถึง โสตาปัตติมรรคญาณ”^{๒๕} คล้ายกับอรรถถาที่มณิกายสีลขันธวรรค (ช่วงอธิบายอัมพัฏฐสูตร) ที่ระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง โสตาปัตติมรรค ดังข้อความที่ว่า “คำว่า ธรรมจักขุ นี้ท่านประสงค์เอาโสดาปัตติมรรค ดังนั้น เพื่อจะแสดงถึงอาการของการเกิดขึ้นแห่งธรรมจักขุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา”^{๒๖} นอกจากนี้ อรรถถาที่มณิกายสีลขันธวรรค (ช่วงอธิบายสามัญญผลสูตร) ยังระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๓ ประการ คือ โสตาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค ดังข้อความที่ว่า “คำว่า ธรรมจักขุ ได้แก่ จักขุในธรรมทั้งหลาย...เป็นชื่อของมรรค ๓”^{๒๗} ส่วนอรรถถา สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคระบุเพิ่มเติมอีกว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรคจิต ๓ ผลจิต ๓ ดังข้อความที่ว่า “ธรรมจักขุ ได้แก่ มรรคจิต ๓ ประการ ผลจิต ๓ ประการ”^{๒๘} และอรรถถาสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (ช่วงอธิบายราหุโลวาหสูตร) ระบุเพิ่มเติมอีกว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๔ ประการ ผล ๔ ประการ ดังข้อความที่ว่า “คำว่า ธรรมจักขุ ความว่า มรรค ๔ ประการ ผล ๔ ประการ บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นธรรมจักขุ”^{๒๙}

๓. ธรรมจักขุในฎีกา

สันตปกาสินี มหาวรรคฎีกา (ช่วงอธิบายมหาปทานสูตร) ระบุว่า ธรรมจักขุ ในพรหมายสูตร หมายถึง มรรค ๓ ประการเบื้องต้น ในจุฬาราลูวาหสูตร หมายถึง อาสวักขยญาณ แต่ในมหาปทานสูตรนี้ ประสงค์เอาโสดาปัตติมรรค^{๓๐} ในขณะที่ธรรมสังคณัมฎีกา (ช่วงอธิบายอุปาทาภาชนียถา) ระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง การเห็นสัจจะ ๔ ประการ^{๓๑}

จะเห็นได้ว่า ในพระไตรปิฎก สรพสูตรระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง โสตาปัตติมรรคซึ่งทำหน้าที่ ละสังโยชน์ ๓ ประการ ในขณะที่อรรถถาให้คำนิยาม “ธรรมจักขุ” แตกต่างกันไป บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง โสตาปัตติมรรคเท่านั้น บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๓ ประการ เบื้องต้น คือ โสตาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง

^{๒๕} วิ.ม.อ. (ไทย) ๓/๕๖/๓๗.

^{๒๖} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒๘๘/๓๖๘.

^{๒๗} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒๕๓/๓๑๕.

^{๒๘} ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๑/๒.

^{๒๙} ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๑๒๑/๖๑.

^{๓๐} ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๗๕-๖/๘๖.

^{๓๑} อภิ.สง.มุล.ฎีกา (บาลี) -/๕๙๖/๑๗๗.

มรรค ๓ ประการเบื้องต้น คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรคและผล ๓ ประการเบื้องต้น คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๔ ประการ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค และ ผล ๔ ประการ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล ส่วนฎีกาก็เช่นเดียวกัน คือ บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๓ ประการเบื้องต้น และ ผล ๓ ประการเบื้องต้น บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง การเห็นธรรม คือ อริยสัจ ๔ ประการ บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ เป็นชื่อของอาสวักขยญาณ อย่างไรก็ตาม อาจมีข้อวิพากษ์ได้ว่า คำศัพท์ ธรรมจักขุ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีความหมายที่ไม่ชัดเจนและขาดความเป็นภววิสัย (objective) ซึ่งนำไปสู่การตั้งคำถามได้ว่า พุทธศาสนาต้องการให้คำศัพท์นี้มีความหมายอย่างไรแน่ ดังนั้น เพื่อปกป้องข้อวิพากษ์ดังกล่าว จึงมีความประสงค์จะอธิบายคำศัพท์ “ธรรมจักขุ” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ด้วยแนวคิดเกมภาษาดังที่จะกล่าวต่อไป

การอธิบายคำศัพท์ “ธรรมจักขุ” ผ่านแนวคิดเกมภาษาของลุดวิก วิท겐สไตน์

๑. ความหมายตามบริบท

คำศัพท์ “ธรรมจักขุ” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีความหมายหลายอย่าง บางแห่งหมายถึง โสดาปัตติมรรค บางแห่ง หมายถึง มรรค ๓ บางแห่ง หมายถึง มรรค ๓ ผล ๓ บางแห่ง หมายถึง มรรค ๔ ผล ๔ หากกล่าวตามแนวคิดเกมภาษาของวิท겐สไตน์ที่ว่า คำในภาษามีความหมายตามบริบทการใช้งาน อาจกล่าวได้ว่า ธรรมจักขุ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีความหมายตามบริบทการใช้งาน ตัวอย่างเช่น (๑) อรรถกถาสมันตปาสาทิกา (ช่วงอธิบายพิมพ์ิสารสมาคมกถา) ระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง โสดาปัตติมรรคญาณ^{๓๒} ทั้งนี้เพราะธรรมจักขุในบริบทนี้ใช้กับพระเจ้าพิมพ์ิสารผู้ได้สดับอนุพุพพิกาจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระโสดาบันพร้อมกับบริวาร ๑๑,๐๐๐ คน ณ สวนตาลหนุ่ม^{๓๓} ส่วน (๒) อรรถกถาที่ขนิทายีสลขันธวรรค (ช่วงอธิบายสามัญญผลสูตร) ระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๓ ประการ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค^{๓๔} ทั้งนี้เพราะธรรมจักขุในบริบทนี้เป็นความประสงค์ของพระอรรถกถาจารย์ที่ต้องการจะอธิบายว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๓ และอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า ธรรมจักขุในบริบทของสามัญญผลสูตรนี้ หมายถึง โสดาปัตติมรรคเท่านั้น เหตุผลที่พระอรรถกถาจารย์ต้องนิยามธรรมจักขุในสามัญญผลสูตร หมายถึง โสดาปัตติมรรค เพราะต้องการจะชี้แจงว่า หากพระเจ้าอชาตศัตรูไม่ทำปิตุฆาตกรรมคือการปลงพระชนม์พระราชาบิดา พระองค์จะสำเร็จเป็น พระโสดาบัน ในขณะที่ (๓) อรรถกถาสังยุตตนิกายสฬายตนวรรค (ช่วงอธิบายราหูโลวาทสูตร)

^{๓๒} วิ.ม.อ. (ไทย) ๓/๕๖/๓๗.

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๗-๖๘.

^{๓๔} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒๕๓/๓๑๕.

ระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๔ ประการ ผล ๔ ประการ^{๓๕} ทั้งนี้เพราะธรรมจักขุในบริบทนี้ใช้กับ พระราहुล ผู้สนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าในหัวข้อเรื่องความเป็นไตรลักษณ์อายตนะภายใน-ภายนอก แล้วได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๓๖}

จะเห็นได้ว่า ธรรมจักขุในคัมภีร์พุทธศาสนาเป็นคำที่ถูกนำไปใช้ตามบริบทต่าง ๆ มีลักษณะสัมพัทธ์ (relative) กับปัจเจกบุคคล กล่าวคือ หากในบริบทนั้น บุคคลผู้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน ธรรมจักขุ จะหมายถึง โสดาปัตติมรรค หากในบริบทนั้น บุคคลผู้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ธรรมจักขุ จะหมายถึง มรรค ๔ ผล ๔

๒. ภาษาเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในชีวิต

วิท겐สไตน์กล่าวว่า ภาษาเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมหรือรูปแบบของชีวิต และสะท้อนถึงความ เป็นเกม เช่น การออกคำสั่งและการเชื่อฟังคำสั่ง การบรรยายลักษณะของวัตถุ หรือการให้ข้อมูลขนาด ของวัตถุ การสร้างวัตถุตามคำอธิบาย การรายงานเหตุการณ์ การคาดเดาเกี่ยวกับเหตุการณ์^{๓๗} คำศัพท์ “ธรรมจักขุ” ในคัมภีร์พุทธศาสนาอาจมองได้ว่า เป็นคำศัพท์ที่สะท้อนให้เห็นถึงกิจกรรมหรือรูปแบบ ของชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมของผู้ปฏิบัติธรรม ไม่ใช่คำศัพท์ที่ใช้เพื่ออธิบายแนวคิดเชิงทฤษฎี เพียงอย่างเดียว ตัวอย่างเช่น พระ ก. ปฏิบัติธรรมในป่าเป็นระยะเวลานาน ๑๐ ปี ภายหลัง ท่านบารมี แก่กล้า จนสามารถบรรลุธรรมได้ในที่สุดหรือได้ธรรมจักขุนั่นเอง คำว่า ธรรมจักขุ ที่สัมพันธ์กับชีวิต ของพระ ก. สามารถสะท้อนให้เห็นถึงเรื่องราวชีวิตของท่านตลอดระยะเวลา ๑๐ ปี ได้ว่า พระ ก. เมื่อบวช เข้ามาในพุทธศาสนา มีความตั้งใจจะปฏิบัติธรรม จึงปลีกวิเวกไปอยู่ในป่าเพียงลำพัง บำเพ็ญเพียร อย่างแรงกล้า ฉันทน้อย นอนน้อย เจริญสตอย่างต่อเนื่อง พิจารณาสรรพสิ่งโดยความเป็นไตรลักษณ์ บางที ก็ถูกมารเข้ามาผจญจนแทบจะเอาตัวไม่รอด แต่ในท้ายที่สุด ท่านก็สามารถบรรลุธรรมได้สำเร็จ

๓. ความคล้ายคลึงในลักษณะครอบครัว

วิท겐สไตน์กล่าวว่า หากพิจารณาเกม เช่น เกมกระดาน เกมไพ่ เกมบอล จะพบว่า เกมเหล่านั้น มีความคล้ายคลึงกันในหลาย ๆ ด้าน แต่ละเกมไม่เหมือนกันอย่างสิ้นเชิง มีลักษณะซับซ้อนกัน ซึ่งบางครั้ง คล้ายคลึงกันโดยรวม บางครั้งคล้ายคลึงกันในรายละเอียด วิท겐สไตน์ชี้ให้เห็นว่า ความคล้ายคลึงกัน เหล่านี้สามารถเปรียบได้กับ “ความคล้ายคลึงกันในครอบครัว” ที่สมาชิกในครอบครัวอาจมีลักษณะ ต่าง ๆ เช่น รูปร่าง สีตา หรือท่าทาง ที่ทับซ้อนกันในลักษณะเดียวกัน ซึ่งเกมก็เป็นเช่นเดียวกัน^{๓๘} คำศัพท์

^{๓๕} ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๑๒๑/๖๑.

^{๓๖} ส.สพ.อ. (ไทย) ๑๘/๑๒๑/๑๔๗.

^{๓๗} Wittgenstein, L., *Philosophical Investigations*, Translated by G.E.M. Anscombe, 3rd edition, (Oxford: Blackwell Publishing, 2001), p. 11.

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน Ibid., pp. 31-32.

“ธรรมจักขุ” ในคัมภีร์พุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน เราแปลกันว่า ธรรมจักขุ หมายถึง ดวงตาเห็นธรรม เมื่อพิจารณาอย่างผิวเผินดูเหมือนว่า ธรรมจักขุไม่ได้มีความหมายลึกซึ้งเลย จะอย่างไรก็ตาม เมื่อธรรมจักขุถูกนำไปใช้บริบทต่าง ๆ ธรรมจักขุกลับมีความหมายตามบริบท บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง โสตาปัตติมรรค บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๓ บางแห่ง ระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๓ ผล ๓ บางแห่งระบุว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๔ ผล ๔ หากพิจารณาความหมายของคำศัพท์ ธรรมจักขุ ในบริบทต่าง ๆ ดูเหมือนจะมีความคล้ายคลึงกันแทบจะค้นหาความแตกต่างกันไม่ได้เลยทีเดียว เพราะหมายถึงการบรรลุธรรมหรือดวงตาเห็นธรรมเช่นเดียวกัน จะอย่างไรก็ตาม หากวิเคราะห์ในเชิงลึก จะพบว่า ธรรมจักขุในบริบทต่าง ๆ มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ หากธรรมจักขุในบริบทหนึ่ง หมายถึง โสตาปัตติมรรค ก็จะหมายถึงบุคคลผู้บรรลุโสตาปัตติมรรคสามารถละสังโยชน์ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สลัปปตปราคาส ได้ หากธรรมจักขุในอีกบริบทหนึ่ง หมายถึง สกทาคามีมรรค ก็จะหมายถึงบุคคลผู้บรรลุ สกทาคามีมรรค สามารถบรรเทาโรคะ โทสะ โมหะให้เบาบางได้ หากธรรมจักขุใน อีกบริบทหนึ่ง หมายถึง อนาคามีมรรค ก็จะหมายถึงบุคคลผู้บรรลุอนาคามีมรรคสามารถละกามโรคะ ปฏิฆะได้ หากธรรมจักขุในอีกบริบทหนึ่ง หมายถึง อรหัตตมรรค ก็จะหมายถึงบุคคลผู้บรรลุสามารถละ รูปโรคะ อรูปโรคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชาได้ มาถึงตรงนี้ อาจกล่าวได้ว่า ธรรมจักขุเมื่อพิจารณาตามบริบทต่าง ๆ จะพบว่า ธรรมจักขุมีความหมายแตกต่างกันตามระดับการบรรลุธรรม แต่ในความแตกต่างกันนี้ ยังพบความคล้ายคลึงกันคือ ลักษณะของสภาวะธรรมที่จัดกิเลสเหมือนกัน

๔. การดำเนินตามกฎ

ธรรมจักขุ หมายถึง ดวงตาเห็นธรรมหรือการบรรลุธรรม โดยธรรมจักขุไม่ได้เกิดจากการคิดในเชิงปรัชญาเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลจากการปฏิบัติธรรมเช่นเดียวกับที่วิทเกนสไตน์กล่าวว่า การเข้าใจกฎ ไม่ใช่เรื่องของการตีความในเชิงนามธรรม แต่เป็นผลจากการปฏิบัติในชีวิตจริง^{๓๙} นอกจากนี้ วิทเกนสไตน์กล่าวว่า ภาษาเป็นเหมือนเส้นทางในเขาวงกต เมื่อเราเข้ามาจากด้านหนึ่ง เราจะเข้าใจเส้นทาง หากเข้ามาอีกด้านหนึ่ง กลับไม่รู้เส้นทางเลย^{๔๐} หมายความว่า การตีความภาษาอาจทำให้เข้าใจความหมายอย่างหนึ่ง แต่อาจมีความหมายอีกอย่างหนึ่งซ่อนอยู่ ส่วนธรรมจักขุในคัมภีร์พุทธศาสนาเป็นคำศัพท์ประเพณีติดตะ (เพราะอยู่ในหมวดปรมัตถสังขยา) ไม่จำเป็นต้องตีความ ทั้งนี้เพราะสามารถเข้าใจได้ว่า ธรรมจักขุ หมายถึง ดวงตาเห็นธรรมหรือการบรรลุธรรมในระดับต่าง ๆ จะอย่างไรก็ตาม เมื่อธรรมจักขุถูกนำไปใช้ในบริบทต่าง ๆ ธรรมจักขุ จะมีความหมายสัมพันธ์กับบริบทขึ้นมาทันที ดังที่กล่าวที่ไปแล้ว แม้จะตีความธรรมจักขุ ตามที่ปรากฏในบริบทหนึ่งแล้วพบว่า ธรรมจักขุ หมายถึง โสตาปัตติมรรค แต่เมื่อตีความธรรมจักขุในอีก

^{๓๙} Ibid., p. 81.

^{๔๐} Ibid., p. 82.

บริบทหนึ่งก็อาจจะพบว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๓ ผล ๓ หรือตีความธรรมจักขุในอีกบริบทหนึ่งก็อาจจะพบว่า ธรรมจักขุ หมายถึง มรรค ๔ ผล ๔ อาจกล่าวได้ว่า คำศัพท์ “ธรรมจักขุ” มีความหมายอย่างหนึ่งในบริบทหนึ่งและความหมายอีกอย่างหนึ่งในบริบทหนึ่ง อย่างไรก็ตามก็อาจมีข้อโต้แย้งว่า ธรรมจักขุเป็นคำศัพท์ประเภทนิสต์ตะ เหตุใดจึงต้องตีความอีกเล่า ข้อโต้แย้งนี้อาจตอบได้ว่า ธรรมจักขุเมื่อพิจารณาเฉพาะความหมาย ไม่จำเป็นต้องตีความ เพราะหมายถึงการบรรลุธรรม แต่ถ้าธรรมจักขุถูกนำไปใช้ในบริบทต่าง ๆ สัมพันธ์กับบุคคลผู้ปฏิบัติธรรม แน่แน่นอนว่า บุคคลเหล่านั้นย่อมบรรลุธรรมในระดับแตกต่างกัน ฉะนั้น เมื่อเราศึกษาธรรมจักขุในบริบทต่าง ๆ จึงจำเป็นต้องตีความเพื่อทราบว่า ธรรมจักขุในบริบทต่าง ๆ สื่อถึงการบรรลุธรรมระดับใดกันแน่

บทสรุป

จากที่กล่าวมาทั้งหมด สรุปใจความสำคัญได้ว่า ในผลงานชิ้นสุดท้าย Philosophical Investigations ลุดวิก วิท겐สไตน์ ได้นำเสนอแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับภาษา ผ่านการวิพากษ์แนวคิดดั้งเดิมของนักบุญอ็อกสติน ซึ่งมองว่า คำในภาษาเป็นตัวแทนของวัตถุ และแต่ละคำมีความหมายสัมพันธ์กับสิ่งที่มันแทน อย่างไรก็ตาม วิท겐สไตน์ชี้ให้เห็นข้อจำกัดของแนวคิดนี้โดยกล่าวว่าแนวคิดของอ็อกสตินไม่สามารถอธิบายถึงประเภทคำที่หลากหลายหรือบริบทที่ซับซ้อนของการใช้ภาษา เช่น กริยา คำคุณศัพท์ หรือประโยคที่ไม่ได้มีหน้าที่บ่งชี้วัตถุโดยตรง และวิท겐สไตน์เสนอแนวคิด “เกมภาษา (Language-game)” ดังนี้ คือ

๑) ความหมายตามบริบท วิท겐สไตน์มองว่า ความหมายของคำไม่ได้ขึ้นอยู่กับตัวคำอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับการใช้งานในบริบท เช่นเดียวกับเครื่องมือที่มีหน้าที่ต่างกันในสถานการณ์ต่าง ๆ การทำความเข้าใจภาษาจึงต้องพิจารณาการใช้งานในบริบทที่เกี่ยวข้อง เขาชี้ให้เห็นว่า ประโยคหรือคำใด ๆ ในภาษาอาจมีรูปแบบการใช้งานที่หลากหลายและเปลี่ยนแปลงได้เสมอ

๒) ภาษาคือส่วนหนึ่งของกิจกรรมในชีวิต วิท겐สไตน์กล่าวว่า การใช้ภาษาเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในชีวิต เช่น การให้คำสั่ง การถามคำถาม การรายงานเหตุการณ์ หรือการอธิบายสิ่งต่าง ๆ เขาเน้นว่าภาษาที่มีความหลากหลายเกินกว่าจะจำกัดอยู่ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เพราะแต่ละประโยคมีความหมายตามเจตนาและบริบทของผู้พูด นอกจากนี้ ภาษาไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือสื่อสาร แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่สะท้อนความเข้าใจต่อโลกและชีวิต

๓) ความคล้ายคลึงในลักษณะครอบครัว วิท겐สไตน์อธิบายว่า คำว่า “เกม” เป็นตัวอย่างของแนวคิด “ความคล้ายคลึงในครอบครัว (family resemblance)” ซึ่งหมายถึงการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งที่มีลักษณะบางอย่างคล้ายคลึงกันโดยไม่มีจุดร่วมที่ตายตัว เช่น เกมกระดาน เกมไพ่ และเกมบอล แม้จะไม่มีคุณสมบัติเดียวกันทั้งหมด แต่ลักษณะเหล่านี้เชื่อมโยงกันในลักษณะเครือข่ายที่ซับซ้อน แนวคิดนี้ช่วยอธิบายว่าคำในภาษามีขอบเขตและการใช้งานที่เปลี่ยนแปลงได้ตามบริบท

๔) การดำเนินการตามกฎหมาย วิทเคนสไตน์มองว่า การทำตามกฎหมายไม่ใช่เรื่องของความดีความงามในเชิงนามธรรม แต่เป็นผลจากการปฏิบัติในชีวิตจริง ตัวอย่างเช่น การอ่านป้ายบอกทางไม่ได้ขึ้นอยู่กับความดีความหมายของป้าย แต่เป็นการกระทำที่สะท้อนธรรมเนียมที่เราเรียนรู้ในสังคม เขายังเน้นว่าการกระทำใด ๆ ไม่สามารถกำหนดได้อย่างเด็ดขาดด้วยกฎ เพราะกฎสามารถถูกตีความได้หลากหลายตามมุมมอง การทำตามกฎหมายที่แท้จริงจึงเป็นการปฏิบัติที่ได้รับการยอมรับในบริบทของสังคม วิทเคนสไตน์สรุปว่า การเข้าใจกฎและภาษาขึ้นอยู่กับการใช้งานจริงในชีวิต มากกว่าการให้คำนิยามหรือการตีความเพียงอย่างเดียว

เมื่ออธิบายคำศัพท์ “ธรรมจักร” ในคัมภีร์พุทธศาสนาด้วยแนวคิดเกมภาษา สามารถอธิบายได้ว่า

๑) ความหมายตามบริบท คำศัพท์ “ธรรมจักร” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีความหมายตามบริบท เช่น อรรถกถาสมันตปาสาทิการะบุว่า ธรรมจักร หมายถึง โสดาปัตติมรรคญาณ ทั้งนี้เพราะธรรมจักรในบริบทนี้ใช้กับพระเจ้าพิมพิสารผู้ได้สดับอนุพุทธิกถาจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระโสดาบันพร้อมกับบริวาร ๑๑,๐๐๐ คน ณ สวนตาลหนุ่ม ส่วนอรรถกถาสังยุตตนิกายสฬายตนวรรคระบุว่า ธรรมจักร หมายถึง มรรค ๔ ประการ ผล ๔ ประการ ทั้งนี้เพราะธรรมจักรในบริบทนี้ใช้กับพระราहु ผู้สนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าในหัวข้อเรื่องความเป็นไตรลักษณ์อายตนะภายใน-ภายนอกแล้วได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๔๑}

๒) ภาษาเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในชีวิต คำศัพท์ “ธรรมจักร” ในคัมภีร์พุทธเป็นคำศัพท์ที่สะท้อนให้เห็นถึงกิจกรรมหรือรูปแบบของชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมของผู้ปฏิบัติธรรม ไม่ใช่คำศัพท์ที่ใช้เพื่ออธิบายแนวคิดเชิงทฤษฎีเพียงอย่างเดียว

๓) ความคล้ายคลึงในลักษณะครอบครั คำศัพท์ “ธรรมจักร” ในคัมภีร์พุทธศาสนา ดูเหมือนไม่ได้มีความหมายลึกซึ้ง แต่เมื่อถูกนำไปใช้ในบริบทต่าง ๆ กลับมีความหมายหลายนัย เช่น บางแห่งระบุว่า ธรรมจักร หมายถึง โสดาปัตติมรรค บางแห่งระบุว่า ธรรมจักร หมายถึง มรรค ๓ บางแห่งระบุว่า ธรรมจักร หมายถึง มรรค ๓ ผล ๓ บางแห่งระบุว่า ธรรมจักร หมายถึง มรรค ๔ ผล ๔ และเมื่อพิจารณาความหมายของคำศัพท์ ธรรมจักร ในบริบทต่าง ๆ ดูเหมือนจะมีความคล้ายคลึงกันแทบจะค้นหาความแตกต่างกันไม่ได้เลยทีเดียวเพราะหมายถึงการบรรลุธรรมเช่นเดียวกัน แต่ถ้าวิเคราะห์โดยละเอียดจะพบว่า ธรรมจักรในบริบทต่าง ๆ มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ หากธรรมจักรในบริบทหนึ่ง หมายถึง โสดาปัตติมรรค ก็จะหมายถึงบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติมรรคสามารถละสังโยชน ๓ ได้ หากธรรมจักรในอีกบริบทหนึ่ง หมายถึง สกทาคามีมรรค ก็จะหมายถึงบุคคลผู้บรรลุสกทาคามีมรรคสามารถบรรเทาโรคโทสะ โมหะให้เบาบางได้ สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นว่า ธรรมจักรมีความหมายแตกต่างกันตามระดับการบรรลุธรรม แต่ในความแตกต่างกันนี้ ยังพบความคล้ายคลึงกันคือ ลักษณะของสภาวะธรรมที่ขจัดกิเลสเหมือนกัน

^{๔๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๒๑/๑๔๗.

๔) การดำเนินตามกฎ ธรรมจักขุในคัมภีร์พุทธศาสนาหมายถึง ดวงตาเห็นธรรม หรือการบรรลุธรรม ซึ่งเป็นผลจากการปฏิบัติธรรม ไม่ใช่เพียงการคิดวิเคราะห์ในเชิงปรัชญา เช่นเดียวกับแนวคิดของ วิท겐สไตน์ที่มองว่าความเข้าใจกฎเกิดจากการปฏิบัติในชีวิตจริงมากกว่าการตีความในเชิงนามธรรม นอกจากนี้ เขายังเปรียบเทียบว่า ภาษาเหมือนเส้นทางในเขาวงกต คำศัพท์ว่า “ธรรมจักขุ” จัดอยู่ใน คำศัพท์ประเภทนี้ด้วย ซึ่งมีความหมายชัดเจนและไม่จำเป็นต้องตีความเพิ่มเติม โดยความหมายหลัก ของธรรมจักขุ คือ การบรรลุธรรมในระดับต่าง ๆ อย่างไรก็ดี เมื่อธรรมจักขุถูกนำไปใช้ในบริบทอื่น ๆ ความหมายอาจเปลี่ยนแปลงไปตามบริบท เช่น ในบางกรณีอาจหมายถึงโศดาปัตติมรรค ในขณะที่ในบริบท อื่นอาจหมายถึงมรรค ๓ ผล ๓ หรือ มรรค ๔ ผล ๔ ดังนั้น การตีความธรรมจักขุในบริบทต่าง ๆ จึงเป็น สิ่งที่จำเป็น เพราะช่วยให้เข้าใจว่า ธรรมจักขุในแต่ละบริบทสื่อถึงการบรรลุธรรมระดับใด

บรรณานุกรม

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ-
มหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____. ธรรมสังคณีนุสฐิติกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____. สุมงคลวิลาสสินยา นาม ที่มณีกายภูฏกถาย สิลกชนธวคควณณนา (ปจโม ภาโค).
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.
- _____. อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภาค ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.
- _____. อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ที่มณีกาย สิลขันธวรรค. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- _____. อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค-มหาวรรคควณณนา
สารัตถ์ปกาสินี ภาค ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- Agetue, K. N. “Wittgenstein’s concept of language game: A critical discourse”. *Abraka
Humanities Review*. Vol.12 No. 1 (2022): 106-114.
- Amberg, J. S., & Vause, D. J. *American English: History, Structure, and Usage*. Cambridge:
Cambridge University Press, n.d..
- Wittgenstein, L. *Philosophical Investigations*. Translated by G.E.M. Anscombe. 3rd edition.
Oxford: Blackwell Publishing, 2001.

- Xia, Y. “A Comparative Analysis of Early and Late Ludwig Wittgenstein’s Philosophical Thoughts”. **Proceedings of the 2nd International Conference on Social Psychology and Humanity Studies**, (2024): 38-42.
- Yule, G. **The Study of Language**. 4th ed.. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy. “**Ludwig Wittgenstein**”. [Online]. Available: from <https://plato.stanford.edu/entries/wittgenstein/> [October 31, 2024].